

The Symbolic Manifestation of Tyranny and Oppression the Poems of Houshang Ebtehaj*

Shakib Davoodi¹
 Jahangir Safari²
 Masoud Forouzandeh³

Abstract

The theme of anti-tyranny is one of the most basic components of resistance literature which is reflected in the poetry of contemporary poets, sometimes through a clear and direct expression and sometimes through a mysterious and symbolic language. One of the famous contemporary poets who has always paid special attention to social concepts in his poems is Houshang Ebtehaj. In this research, it is intended to use the analytical-descriptive and library method to investigate the poems of this contemporary poet, and identify the symbols he has used to explain the concept of oppression. The results of this research indicate that, in addition to the flow of social romanticism, Ebtehaj has also been influenced by the flow of social symbolism, and in his poems, he has used various symbols to show social themes and themes of resistance. This contemporary poet has used various symbols, but his approach to symbolism regarding this theme is not an innovative and personal approach; rather he has often tried to harmonize using general and natural symbols that other contemporary poets have also used. Also, the most used symbol of

* Article history:

Received: 13 - 5 - 2024
 Received in revised form: 6 - 7 - 2024
 Journal of Resistance Literature
 Year 16, No. 30, Spring and Summer 2024

Accepted: 20 - 8 - 2024
 Published online: 11 January 2025
 Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman

© The Author(s).

- ^۱. MA in Persian Language and Literature from Shahrekord University, Chaharmahal and Bakhtiari, Iran. Email: Shakibdavoodi1376@gmail.com
- ^۲. Professor; Shahrekord University, Chaharmahal and Bakhtiari, Iran. Email: Safari_706@Yahoo.com
- ^۳. Associate Professor, Shahrekord University, Chaharmahal and Bakhtiari, Iran. Email: Forouzandeh@sku.ac.ir

oppression in Houshang Ebtehaj's poems include the symbol of the night, which is repeated 42 times in his poems.

1. Introduction

One of the main components of resistance literature is the theme of anti-tyranny. This is one of the most important themes of resistance literature in contemporary poetry which can often be seen explicitly in the poetry of this period. However, sometimes, due to the existence of dark political conditions and closed social atmosphere, the concept of oppression and anti-oppression has been reflected in the poems of concerned poets of resistance literature, not directly, but by using a mysterious and symbolic expression. One of the most famous figures of contemporary Persian literature is Houshang Ebtehaj, known by the pen name Sayeh. Along with his other contemporaries, this poet has sometimes been unable to explicitly fight against the oppression and suffocation prevailing in the society, and by using various symbols, he has tried to show the theme of anti-tyranny in his poems. In this research, we have examined the cases where Ebtehaj used symbols to explain the concept of oppression, and we analyze each of these symbols in terms of type and number.

2. Methodology

In this study, based on library-research, and analytical-descriptive methods, it has been tried to use three books, namely, "Sher Zamane"; Houshang Ebtehaj by Faiz Sharifi, "Aeneh dar Aeneh, a Selection of Sayeh's Poems" by Mohammad Reza Shafiei Kadkani, and "Tasian, a Collection of Sayeh's Free Verses", as sources for studying Houshang Ebtehaj's poems, and analyzing symbols used by this influential contemporary poet. In order to explain the concept of oppression and suffocation, and to deal with the theme of anti-oppression, the authors have identified the symbols used in his poems, and point out the frequency and type of each of these symbols.

3. Discussion

In Houshang Ebtehaj's poems, various symbols have been used several times in order to explain the concept of oppression. In his poems, one can see both public symbols used by other poets, and personal symbols used only by Sayeh himself, with the explanation that the number of public symbols in his poetry is more than private ones. In another division, Sayeh has used both natural and artificial symbols to indicate the concept of oppression; the first type is used more than the second type in his poems. Totally, regarding the theme of anti-

tyranny in Houshang Ebtehaj's poems, 47 symbols are repeated 130 times, of which the night symbol is the most used symbol for oppression, with 42 repetitions. In this way, Houshang Ebtehaj can be considered a symbolist poet, despite the fact that so far, he has been introduced mostly as a romantic and social poet who has also used various symbols to explain social concepts.

4. Conclusion

The results obtained from the analysis of the symbols of oppression in Houshang Ebtehaj's poem are divided into several sections as follows:

1- Houshang Ebtehaj is mostly included among the poets of the social romanticism movement. However, due to his historical closeness to the beginning and the maturation of the social symbolism movement, and his companionship with several poets of this movement, and the leftist thoughts and opinions, and also due to the existence of social pressure during his poetic period, Ebtehaj has used a mysterious and symbolic language to address social and political concepts. His approach, therefore, can sometimes be considered as a trend of social symbolism.

2- Among the themes and components of resistance literature, Ebtehaj repeats a total of 47 symbols with a frequency of 130 times to explain the concept of oppression and suffocation, and for this reason, the component of anti-tyranny can be considered one of the most important themes of resistance in his poems, which He has also paid attention to it directly.

3- Among the types of symbols used by Sayeh, in terms of application, general (or so-called extended) symbols with a frequency of 39 times, and in terms of origin, natural symbols with a frequency of 26 times, the most types of symbols repeated in the concept of oppression and suffocation in they include his poetry. And on the other hand, personal and creative symbols (which we also called established), with a frequency of 8 times, and artificial symbols with a frequency of 21 times, are the least used symbols of Ebtehaj in the concept of oppression. In this way, Ebtehaj's approach in symbolism regarding the concept of oppression is towards the use of public symbols, and he has less attention to inventing and creating symbols.

4- In terms of the frequency of repetition of symbols, regarding dealing with the concept of oppression in Houshang Ebtehaj's poems, the symbol of the night with a frequency of 42 repetitions is the most used symbol of oppression and suffocation in the poem of Sayeh. After that, black and blue colors are in the second place with a frequency of 6 repetitions, and the symbols of wind and blood are in

the next place in terms of frequency of use, with a frequency of 5 repetitions. Also, among the investigated symbols, the symbols of winter, shadow, lightning, hail, fog, mountain, hell, well, fence, cocoon, coward, stone thrower, rustom, king, throne and crown, axe, torture, pain, owl, bat, Crow, demon, dragon, and the color yellow, all with the frequency of only 1 use, are the least used symbols of oppression in Houshang Ebtehaj's poems.

Keywords: Houshang Ebtehaj, Symbol, Symbolism, Resistance Literature, Oppression and Suffocation

References:

- Aali Abbasabad, Youssef, 1397, *Flowology of Contemporary Poetry*, Tehran: Payam Noor University.
- Aramideh, Farideh / Begdeli, Nasreen / Hoshidar, Masoud, 2015, *Social Symbolism in Contemporary Persian Poetry (Study of Social Symbols in Poems of Thirties and Forties)*, International Conference on Oriental Studies and Iranian Studies and Bidel Dehlavi Memorial, Aligarh University, India.
- Arinpour, Yahya, 1387, *from Saba to Nima, history of 150 years of Persian literature*, 9th edition, Tehran, Scientific and Cultural Publications.
- Ebtehaj, Houshang, 1401, *Aineh Dar Aineh*, Tehran: Cheshme.
- Bahmani Mutlaq, Yadullah/Forughs, Sajjad, 2013, *symbol in contemporary poetry (Third Brotherhood, Shafi'i Kodkani, Ebtehaj, Behbahani)*, Master's Thesis, Shahid Rajaee University of Education, Tehran.
- Chadwick, Charles, 1375, *Symbolism*, translated by Mehdi Sahabi, Tehran: Center.
- Chehrghani, Reza, 2016, *Resistance Literature in Iran; Recognition of components, opportunities and challenges*, contemporary Persian literature magazine, 7th year, number 2.
- Ebtehaj, Houshang, 2016, *Tasian*, Tehran: Karnameh.
- Mirsadeghi, Jamal/Mirsadeghi, Mayment, 1377, *Dictionary of the art of fiction writing*, Tehran: Mehnaz book.
- Mirzaei, Leili, (2018), *symbol in the romantic poetry of Houshang Ebtehaj*, the fourth international conference on language, literature, culture and history studies, Iran.
- Mohammadi, Ali/Kolivand, Fatemeh, 2013, *analysis and investigation of social symbols in the poems of*

- Amirhoshang Ebtahaj, Bostan Adeb Journal of Shiraz University, third year, number 3, consecutive 9.
- Qalipuri, Leila/ Mushfaghi, Arash/ Alizadeh, Nasser, (1400) Review of the evolution of social-political components of contemporary poetry from constitutional to contemporary, Scientific Journal of Persian Poetry and Prose Stylology, Volume 14, Number 62, pp. 181-195.
- Shamisa, Sirous, 1381, Bayan, Tehran: Ferdous.
- Sharifi, Faiz, 1401, poetry of our time 20; Houshang Ebtahaj, Tehran: Negah.
- Vatankhah, Zainab/ Seyed Sadeghi, Seyed Mahmoud/ Parhizkar, Maryam, 2019, Symbolism and Memorable Social Allegories in the Expression and Thoughts of Hoshang Ebtahaj, Allegorical Research Quarterly in Persian Language and Literature, Number 46.
- Zarghani, Mehdi, 1401, Iran's Contemporary Poetry Perspective, Tehran: Toos.

جلوه نمادین ظلم و خفقان در اشعار هوشنگ ابتهاج*

شکیب داودی^۱، جهانگیر صفری^۲، مسعود فروزنده^۳

چکیده

مقوله ظلم‌ستیزی، یکی از اساسی‌ترین مولفه‌های ادبیات پایداری است که در شعر شاعران معاصر گاه با بیانی صریح و مستقیم و گاه با زبان رمزآلود و نمادین بازتاب یافته است. یکی از شاعران مشهور معاصر که همواره در اشعار خود به مفاهیم اجتماعی توجه ویژه داشته است، هوشنگ ابتهاج است. در این پژوهش چنان که قرار بود با استفاده از روش تحلیلی-توصیفی و کتابخانه‌ای به بررسی موردی اشعار این شاعر معاصر پرداخته و نمادهایی را که او در راستای تبیین مفهوم ظلم و خفقان مورد استفاده قرار داده است، مشخص نمودیم. نتایج حاصل از این پژوهش بیانگر این موضوع بوده که ابتهاج علاوه بر جریان رمانتیسم اجتماعی، تحت تاثیر جریان سمبولیسم اجتماعی نیز قرار داشت و در اشعار خود، از نمادهای گوناگون برای پرداختن به مضامین اجتماعی و مقوله‌های پایداری، بهره‌مند بود. این شاعر معاصر از نمادهای مختلفی استفاده کرده است؛ اما رویکرد او در نمادگرایی در خصوص این مضمون، رویکردی ابداعی و شخصی نیست؛ بلکه او اغلب سعی بر هماهنگی در استفاده از نمادهای عمومی و طبیعی داشت که دیگر شاعران هم‌عصرش نیز از آن‌ها بهره‌برده بودند. همچنین پرکاربردترین نماد ظلم در اشعار هوشنگ ابتهاج، نماد شب است که روی هم رفته ۴۲ بار در اشعار او تکرار شده است.

واژه‌های کلیدی: هوشنگ ابتهاج، نماد، نمادگرایی، ادبیات پایداری، ظلم و خفقان.

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳-۰۲-۲۴ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳-۰۴-۱۶ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۳-۰۵-۳۰

DOI: 10.22103/jrl.2024.4644

نشریه ادبیات پایداری، دوره ۱۶، شماره ۳۰، بهار و تابستان ۱۴۰، صص ۱۴۱-۱۶۶

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

حق مؤلف © نویسندگان

۱- دانش‌آموخته گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهرکرد، چهارمحال و بختیاری، ایران. (نویسنده مسئول)

(Shakibdavoodi1376@gmail.com)

۲- استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهرکرد، چهارمحال و بختیاری، ایران.

Safari_706@yahoo.com

۳- دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهرکرد، چهارمحال و بختیاری، ایران.

Foroozandeh@sku.ac.ir

۱- مقدمه

۱-۱- شرح و بیان مسئله

یکی از مهم ترین عناصر خیال و صنایع ادبی، سمبل یا نماد است که در دوره معاصر شعر فارسی با تاثیر از مکتب سمبولیسم اروپا، رواج بیشتری یافته است. نماد را از نظر لغوی می توان اینگونه تعریف نمود: «سمبل symbol را در فارسی رمز و نماد گویند» و آن هم مانند استعاره ذکر مشبه به و اراده مشبه است. (شمیسا، ۱۳۸۱: ۲۱۱) اما نماد در اصطلاح و کاربرد ادبی، آن چیزی است که هم خود و هم نماینده مفاهیم دیگری است. سمبل یا نماد «چیزی است که معنای خود را بدهد و جانشین چیز دیگری نیز بشود، یا چیز دیگر را القا کند.» (میرصادقی، ۱۳۷۷: ۲۷۴)

بیان صریح موضوع اغلب از لذت شعر و شاعرانگی آن برای مخاطب می کاهد؛ حال اگر آن موضوع، اسرار عرفانی، یا دل گرفتگی های عاشقانه و بخصوص انتقادهای ایستادگی های اجتماعی- سیاسی باشد، ممکن است از لذت و رغبت بیان آن برای شاعر نیز کاسته شود؛ به همین سبب در دوره معاصر و به تاثیر از مکتب سمبولیسم اروپایی، جریان شعری نمادگرای اجتماعی به راه افتاد.

از طرف دیگر یکی از گونه های ادبیات، ادبیات پایداری است که از نظر اجتماعی- سیاسی، اهداف و رویکردهایی مانند جریان نمادگرای اجتماعی دارد. هرچند باید ادبیات پایداری را گونه ای از انواع ادبی دانست اما از طرفی به سبب ارتباط تنگاتنگ این نوع ادبی با شرایط و اوضاع اجتماعی و خفقان های سیاسی و جهل و ناآگاهی های عمومی و همچنین از طرف دیگر، ویژگی در پرده رمز و ابهام گفتن و پرداختن به انتقادات و اعتراضات و آرمان ها و عقاید پوشیده از شر دشمنان و حاکمان ظالم و مردم جاهل و ... جامعه کمتر اجازه ظهور این گونه ادبی را داده است و «ناچار در لایه زیرین انواع ادبی دیگر مانده است.» (قلی پوری و همکاران، ۱۴۰۰: ۴)

ادبیات پایداری که بیش از سایر گونه ها مقوله ای محتوایی به حساب می آید، دارای مولفه ها و ویژگی هایی است که آنها نیز به تبع این گونه ادبی اغلب صورتی مضمونی و محتوایی دارند. (چهرقانی: ۱۴)

مولفه های ادبیات پایداری از آغاز تا کنون بارها و بارها مورد تغییر و گسترش و کاهش قرار گرفته اند و می توان رابطه و تناسب مستقیمی میان کمیت این مولفه ها در ادوار

مختلف تاریخ، با رواج این گونه ادبی در یک دوره تاریخی قائل شد؛ به نحوی که هرچه ادبیات پایداری در یک دوره بیشتر رواج یافته، مولفه‌های آن نیز در آن دوره بیشتر و وسیع‌تر شده است و هرچه در یک دوره کمتر به ادب پایداری توجه یا نیاز بوده است، طبیعتاً مولفه‌های آن نیز کاهش یافته است. با این توضیح که برخی از مولفه‌های پایداری به طور فطری و ذاتی در تمام جوامع بشری در همه ادوار موجود بوده است و فقط گاه کمرنگ یا پررنگ‌تر می‌شوند، برخی از مولفه‌ها وجود داشته و در دوره‌ای متناسب با ارزش‌های جامعه حذف شده یا تغییر می‌کنند و برخی از مولفه‌ها یا محدود بوده و گسترش یافته‌اند و یا کلاً پیش از یک دوره خاص وجود نداشته و از آن به بعد به وجود آمده‌اند؛ بنابراین در ادوار تاریخی مختلف، مولفه‌های مختلفی می‌توان برای ادب پایداری فرض کرد.

یکی از مولفه‌های اصلی ادبیات پایداری ظلم و خفقان و مقوله ظلم‌پذیری یا ظلم‌ستیزی است. عنصر ظلم، همواره در زندگی انسان موجود بوده و در مقابل آزادی او سد شده است و به طور کلی، انسان از دیرباز در حال مقاومت و پایداری در برابر آن است. تاریخ معاصر ما نیز سرشار از وقایع و اتفاقات تاریخی-سیاسی است که به سبب این وقایع، گاه ظلم‌ظالمان گریبان‌گیر آسایش و آزادی ایران و ایرانی بوده است که در اکثر موارد، این ظلم با بینش و پایداری مردم پاسخ داده شده و تبدیل به فرصت شده است؛ البته این نکته قابل توجه است که ظلم مفهومی عام و کلی است که در بطن خود ممکن است مفاهیم و مولفه‌های دیگری را نیز در بر بگیرد. ظلم گاه از جانب دشمن خارجی یک ملت است و گاه توسط حاکمان ظالم یک مملکت روی می‌دهد. گاه ظلم، مفهومی فردی است که زندگی شخصی را تحت الشعاع قرار داده است و گاه در سطوح اجتماعی، محل آسایش و رفاه مردم یک جامعه است؛ بنابراین، شاعر به‌عنوان نماینده جامعه خویش در صدد مقابله و ایستادن در برابر ظلم برمی‌آید و با اشعار خویش مردمش را به پایداری در برابر آن دعوت می‌کند. در ادامه این پژوهش به بررسی مولفه ظلم‌ستیزی در شعر یکی از شاعران مطرح معاصر، یعنی هوشنگ ابتهاج می‌پردازیم و نمادهایی را که این شاعر در راستای تبیین مفهوم ظلم و خفقان استفاده کرده است، مورد بررسی قرار خواهیم داد.

۱-۲- پیشینه پژوهش

در مورد پیشینه این پژوهش آنچه باید گفت این است که سابق بر این نیز در مورد نمادگرایی در اشعار هوشنگ ابتهاج پژوهش‌هایی صورت گرفته است. مقاله‌ای تحت عنوان «نمادگرایی و تمثیلات اجتماعی حافظانه در بیان و اندیشه‌های هوشنگ ابتهاج» نوشته مشترک زینب وطن‌خواه، سید محمود سیدصادقی و مریم پرهیزگار که در سال ۱۳۹۹ در شماره ۴۶ فصل‌نامه تحقیقات تمثیلی در زبان و ادب فارسی منتشر شده است. مقاله «تحلیل و بررسی سمبل‌های اجتماعی در سروده‌های امیر هوشنگ ابتهاج» اثر علی محمدی و فاطمه کولیوند که در سال ۱۳۹۰ در شماره ۹ نشریه بوستان ادب به انتشار رسیده است و مقاله «نماد در شعر رمانتیک هوشنگ ابتهاج» نوشته لیلی میرزایی که در سال ۱۳۹۸ در چهارمین کنفرانس بین‌المللی مطالعات زبان، ادبیات، فرهنگ و تاریخ منتشر شده است، از جمله این تحقیقات هستند. اما آنچه به نظر می‌رسد کم توجهی به ادبیات پایداری غیرمستقیم و نمادپردازی شاعران در این زمینه است و آن هم بررسی رویکرد نمادگرایانه شاعران به طور ویژه در خصوص یک مقوله واحد از ادب پایداری؛ بنابراین، بررسی نمادگرایی در خصوص هریک از مولفه‌های ادبیات پایداری و در شعر هر یک از شاعران معاصر موضوعی تازه و قابل تامل است و در همین جهت، پژوهش حاضر با عنوان «جلوه سمبولیک ظلم و خفقان در اشعار هوشنگ ابتهاج» که به موضوع بررسی نمادهای هوشنگ ابتهاج در خصوص مولفه ظلم‌ستیزی می‌پردازد، پژوهشی تازه و دارای اهمیت است.

۱-۳- مبانی پژوهش

قرون اخیر تاریخ ایران، بستر رخدادها و وقایع سیاسی اجتماعی گوناگونی چون استعمار بیگانگان، ظلم حاکمان، قراردادهای امتیازات ننگین به ویژه در دوره قاجار و پس از آن جریان مشروطه‌خواهی و انقلاب مشروطه و ... بوده است که تمام این وقایع، عناصری چون ملی‌گرایی، استعمارگری، ظلم‌ستیزی و دیگر مقوله‌های نهضت‌های مقاومت و پایداری را در ذهن و اندیشه ایرانیان و به ویژه شاعران فارسی زبان رواج داد و از این رو، شعر پارسی به مضمون دیگری، جز مضامین غنایی، عرفانی، حماسی و تعلیمی یعنی

مضامین اجتماعی آشنا و آغشته شد. هرچند رگه‌هایی از این مضامین اجتماعی گاه در بطن و قالب سایر گونه‌های ادب فارسی نیز دیده می‌شود، اما پرداخت صرف به این مضامین موجب پیدایش گونه‌ای تازه از ادب فارسی یعنی ادبیات پایداری شد. آنچه از دوره مشروطه و پسامشروطه، تا دوره پهلوی اول، از ادبیات پایداری در شعر معاصر قابل مشاهده است، پرداخت صریح و مستقیم شاعران و نویسندگان این دوران به مضامین و مولفه‌هایی چون میهن‌دوستی، آزادی، انقلاب، استعمارگری، ظلم‌ستیزی و ... بوده است و بنابراین برداشت جامعه از ادبیات پایداری نیز، برداشت صرف از ادبیات پایداری صریح است؛ اما با رواج مکتب سمبولیسم اروپایی در قرن نوزدهم و بیستم و روی کار آمدن نیما و آشنایی او با ادبیات فرانسه و به تبع آن پیدایش جریان نمادگرایی اجتماعی در شعر معاصر فارسی، پرداختن به مضامین اجتماعی و مولفه‌های ادبیات پایداری، شکل تازه‌ای یافت و شاعران و ادیبان این حوزه به پیروی از نیما، روند نمادگرایی را در خصوص سروده‌های اجتماعی و پایدارانه‌شان دنبال کرده و گسترش دادند؛ بنابراین، آنچه مسلم است هر شاعر جامعه‌گرای معاصر در اشعار پایداری خویش، مجموعه‌ای از نمادها را برای تبیین مفاهیم گوناگون به کار برده است که این نمادها اولاً از نظر نوع نماد و ثانیاً از نظر مفهومی که بر آن دلالت دارد، در شعر هریک از شاعران جامعه‌گرای معاصر قابل بررسی و تحلیل است. یکی از شاعران مشهور معاصر که در اشعار خود همواره به مضامین اجتماعی و مقوله‌های ادبیات پایداری توجه ویژه داشته، هوشنگ ابتهاج است. در این پژوهش بنا داریم با بررسی موردی اشعار این شاعر نام‌آشنای معاصر که او را با تخلص سایه نیز می‌شناسیم، مولفه‌ظلم‌ستیزی را که یکی از مولفه‌های پرکاربرد و اساسی ادبیات پایداری است، مورد بررسی قرار دهیم و نمادهایی را که او در خصوص تبیین مفهوم ظلم و خفقان به کار برده است، برشمرده و طبقه‌بندی نماییم؛ همچنین بررسی سایر مولفه‌های پایداری در اشعار ابتهاج و یا دیگر شاعران جامعه‌گرای معاصر، می‌تواند موضوع و محوریت پژوهش‌های دیگر باشد تا جامعه و مخاطبان را با روی دیگری از ادب پایداری یعنی ادبیات پایداری نمادین آشنا کند.

۲- بحث و بررسی

۲-۱- نمادهای ظلم در اشعار هوشنگ ابتهاج

هوشنگ ابتهاج از شاعران دغدغه‌مند معاصر است که همواره همراه و هم‌درد مردمش بوده است. او به سبب همین دغدغه اجتماعی‌اش بود که حتی تحت تاثیر برخی تفکرات کمونیستی که در دهه ۳۰ در ایران رواج یافته بود قرار گرفت و به حزب توده پیوست. اما فارغ از دیدگاه‌های توده‌ای‌اش همواره ایران و ایرانی مهم‌ترین موضوع زندگی او و شاید ارغوان سرخ ذهن اوست. سایه در دوران استبداد اشعار فراوانی را در راستای ظلم‌ستیزی و مبارزه با ظلم و خفقان حاکم بر میهنش سروده است. او گاه در اشعارش به صراحت ظلم ظالمان را مورد نکوهش قرار داده و مردم را به مقابله در برابر آنان دعوت کرده است و گاهی به واسطه آشنایی و نزدیکی‌اش با نیما و جریان نمادگرایی اجتماعی از نمادهای مختلف برای نیل به این اهداف بهره یافته است. در ادامه به تفصیل به بررسی نمادهای ظلم در اشعار هوشنگ ابتهاج خواهیم پرداخت.

شب

یکی از پرکاربردترین نمادهای ظلم در ادبیات معاصر، نماد «شب» است. نماد شب که زیرمجموعه‌ای از نمادهای عمومی و توسیعی است، یک نماد برخاسته از طبیعت است که در شعر اجتماعی معاصر به کرات مورد استفاده قرار گرفته است. ابتهاج نیز مانند دیگر شاعران معاصر از این نماد در مفهوم ظلم بهره برده است.

شبی رسید که در آرزوی صبح و امید / هزار عمر دگر باید انتظار کشید
(شعر زمان ما: ۱۲۸)

چند این شب و خاموشی؟ وقت است که برخیزم / وین آتش خندان را با صبح برانگیزم
(همان: ۱۵۴)

بگذار تا از این شب دشوار بگذریم / آن‌گه چه مژده‌ها که به بام سحر بریم
(همان: ۱۶۳)

به روزگار شبی بی‌سحر نخواهد ماند / چو چشم باز کنی صبح شب‌نورد اینجا است
(همان: ۲۳۱)

ماندم درین نشیب و شب آمد، خدای را / آن راهبر کجا شد و آن راهوار کو؟
(همان: ۲۳۵)

گذشت عمر و به دل عشوه می‌خریم هنوز / که هست در پی شام سیاه صبح سپید
(همان: ۲۳۸)

تنم افتاده خونین زیر این آوار شب اما / دری زین دخمه سوی خانه خورشید بگشادم
(همان: ۲۴۹)

کاربرد نماد شب در مفهوم ظلم و خفقان، فقط به غزل‌های سایه محدود نمی‌شود؛ بلکه او در اشعار نو خود نیز از این نماد بهره می‌گیرد.

کور سویی ز چراغی رنجور / قصه پرداز شب ظلمانی‌ست (همان: ۴۴۵)

کتاب تاسیان، مجموعه‌ای از بهترین اشعار نیمایی و سپید سایه و به نوعی گزیده خود او از میان اشعار آزاداش است که تقریباً در تمامشان مفاهیم اجتماعی به وفور قابل ملاحظه است. در نمونه‌های زیر از این مجموعه کاربرد نماد شب در مفهوم ظلم را خواهیم دید.

بلی پرده افتاد و پایان گرفت / فسونکاری این شب بی‌درنگ (تاسیان: ۶۳)

دیگر این پنجره بگشای که من / به ستوه آمدم از این شب تنگ (همان: ۶۶)

آری ز درون این شب تاریک / ای فردا من سوی تو می‌رانم / [...] در دامن پاک توست ای فردا / پایان شکنجه‌های خون‌آلود (همان: ۶۹-۷۰)

در نهفت پرده شب دختر خورشید / نرم می‌بافد / دامن رقاصه صبح طلایی را. (همان: ۷۴)

جغدها / در شب تب زده میهن ما / می‌فشانند به خاک / هر کجا هست چراغی تابان (همان: ۸۱)

باد جنید و کشته شد فانوس / شب گران‌بار و تیره چون کابوس / بانگ ناقوس در دلم برخاست (همان: ۸۶)

می‌پرد نیل شب از خاکستر سرد سحر / وز نهفت این مه‌آلود عبوس / می‌تراود صبح رنگ‌آور. (همان: ۸۷)

همان‌طور که شب نماد ظلم و اختناق جامعه است، روز، صبح، خورشید، نور، چراغ، طلوع، سپیده و فردا و ... نیز نمادهای آزادی در شعر معاصراند. تقابل این نمادها در نمونه‌های بالا قابل مشاهده است.

اما به چشم‌های تو ای چشمه امید / شب پایدار نیست! (همان: ۱۰۶)

سنگی‌ست زیر آب / در گود شب گرفته دریای نیلگون / تنها نشسته در تک آن گور سهمگین / [...] او با سکوت خویش / از یاد رفته‌ای‌ست در آن دخمه سیاه / [...] در گود آن کبود (همان: ۱۰۸-۱۰۹)

بگذار چون زمین / من بگذرانم این شب طوفان گرفته را (همان: ۱۱۴)

لیکن این شب نیز دریایی‌ست ژرف / ای دریغا شبروان کز نیمه‌راه / می‌کشد افسون شب در خواب‌شان... (همان: ۱۱۸)

باز طوفان شب است / هول بر پنجره می‌کوبد مشت / شعله می‌لرزد در تنهایی / باد فانوس مرا خواهد کشت؟ (همان: ۱۲۰)

باز باران است و شب چون جنگلی انبوه / از زمین آهسته می‌روید (همان: ۱۲۳)

شب گران‌بارست و باران همچنان یکریز می‌بارد (همان: ۱۲۴)

هنوز شب نگذشته‌است ای شکیب بزرگ (همان: ۱۲۵)

من به باغ گل سرخ / در تمام شب سرد / روشنایی را خواندم با آب (همان: ۱۳۳)

شب فرو می‌افتاد / به درون آمدم و پنجره‌ها را بستم / باد با شاخه در آویخته بود (همان: ۱۴۸)

وہ کہ بہ زندان ظلمت شب یلدا/ نور ز خورشید خواستی و برآمد (همان: ۱۵۴)

شب از پی شب می‌رفت/ و هول سکوتش را/ بر پنجره بسته فرو می‌ریخت/ [...] وقتی کہ فریب دیو/ در رخت سلیمانی/ انگشتر را یکجا با انگشتان می‌برد (همان: ۱۵۶)

آن شب‌ها، آن شب‌ها، آن شب‌ها/ [...] آن شب‌های کابوس/ آن شب‌های بیداد (همان: ۱۵۸)

من در تمام این شب یلدا/ دست امید خسته خود را/ در دست‌های روشن او می‌گذاشتم (همان: ۱۶۲)

هجوم غارت شب بود و خون گرم شفق/ هنوز می‌جوشید (همان: ۱۶۴)

دستی به گیسوانش می‌برد/ شب را کنار می‌زد (همان: ۱۷۳)

شبی.../ _ کدام شب؟/ شبی.../ شبی ستاره‌ای دهان گشود./ _ چه گفت؟/ نگفت، از لبش چکید./ _ سخن چکید؟/ سخن نه، اشک. (همان: ۱۸۳)

اما در این کابوس خون‌آلود/ در پیچ و تاب این شب بن‌بست/ بنگر چه جان‌های گرامی رفته‌اند از دست. (همان: ۱۹۶)

در مجموعه آینه در آینه، اشعار هوشنگ ابتهاج به انتخاب شفیع کدکنی نیز، مواردی از کاربرد نماد شب برای تبیین مفهوم ظلم قابل مشاهده است. ملاک انتخاب این مجموعه نیز بیشتر از میان غزلیات و اشعار تاثیرگذار و اجتماعی سایه بوده است.

بی‌های‌های گریه شبی نیست	اما خسروش وحشی دریا
گم می‌کند در این شب طوفان	فریادهای خسته او را (آینه در آینه: ۹۸)
بس در حصار این شب دلگیر	ماندم نگاه بسته به روزن
همچون گیاه رسته بن چاه	یک یک ستاره‌ها به سر من (همان)
شب‌ها در انتظار سپیده	... چون شمع قطره قطره چکیدم
افسوس بر در چاه باد است	فانوس نیمه‌جان امیدم! (همان: ۹۹)
بیا ساقی آن می که چون روشنی	به روز آرد این شام اهریمنی (همان: ۱۲۹)
که خواهد رسید ای شب آشفته‌گان	به فریاد این بی‌خبر خفته‌گان (همان: ۱۳۰)
تپش نبض باغ در دانه‌ست	در شب پیلہ رقص پروانه‌ست (همان: ۱۸۲)
شبم از بی‌ستارگی شب گور	در دلم گرمی ستاره دور (همان: ۱۸۹)
آهوان گم شدند در شب دشت	آه از آن رفتگان بی‌برگشت... (همان)

دلا در یال آن گلگون گردون تاز چنگ انداز مبادا کز نشیب این شب سنگین فرومانیم
(همان: ۱۹۱)

نماد «شب» در مجموع ۴۲ بار در اشعار هوشنگ ابتهاج و آن هم در مفهوم ظلم و خفقان به کار رفته است. و می توان گفت پرکاربردترین نماد سایه در راستای تبیین این مفهوم، همین نماد شب است.

غروب

«غروب» نیز از دیگر نمادهای عمومی و توسیعی است که در شعر معاصر در مفهوم ظلم مورد استفاده قرار گرفته است. این نماد برعکس بسامد فراوان نماد قبلی، تنها ۲ بار در اشعار ابتهاج در مفهوم ظلم به کار رفته است.

درختی پیر/...[نشسته در سکوت و همناک دشت/...[فسرده در غروب مرده دلگیر(تاسیان: ۸۵)

چنان نشسته کوه در کمین دره های این غروب تنگ/ که راه بسته می نماید. (همان: ۱۸۷)

سایه

«سایه» نیز از دیگر نمادهای طبیعی در مفهوم ظلم است که یک بار در نمونه زیر از شعر سایه استفاده شده است.

وز صدای پای هر عابر/ در سکوت پهراس خویش می لرزند/ سایه های شوم خوف آور(تاسیان: ۸۸)

کابوس

«کابوس» نیز نماد توسیعی از ظلم است، با این تفاوت که این نماد طبیعی نیست؛ بلکه مصنوع و محدود به زندگی و فرهنگ بشری است. این نماد ۳ بار توسط ابتهاج در مفهوم ظلم به کار رفته است.

باد جنیید و کشته شد فانوس/ شب گران بار و تیره چون کابوس/ بانگ ناقوس در دلم برخاست
(تاسیان: ۸۶)

آن شب ها، آن شب ها، آن شب ها/...[آن شب های کابوس/ آن شب های بیداد (همان: ۱۵۸)

اما در این کابوس خون آلود/ در پیچ و تاب این شب بن بست/ بنگر چه جان های گرامی رفته اند از دست.

(همان: ۱۹۶)

زمستان

«زمستان» در شعر معاصر از پرکاربردترین نمادها در مفهوم ظلم است. تا جایی که اخوان حتی یکی از معروف ترین اشعار اجتماعی اش را با این عنوان نام گذاری می کند. این هم مانند اغلب نمادهای قبلی، نمادی توسیعی و طبیعی است که برعکس دیگران، فقط همین یک بار در نمونه زیر از شعر سایه به کار رفته است.

شاخه خشکی که در تمام زمستان زندگی اش را نهفته داشت گل آورد

(آینه در آینه: ۹۶)

باد

«باد» از دیگر نمادهای توسیعی-طبیعی در مفهوم ظلم است و در شعر ابتهاج ۵ بار مورد استفاده قرار گرفته است.

باد جنیبد و کشته شد فانوس / شب گران بار و تیره چون کابوس / بانگ ناقوس در دلم برخاست
(تاسیان: ۸۶)

ای بس که تازیانه خونین برق و باد / پیچیده دردناک / بر گرده زمین (همان: ۱۱۳)
باز طوفان شب است / هول بر پنجره می کوبد مشت / شعله می لرزد در تنهایی / باد فانوس مرا خواهد کشت؟
(همان: ۱۲۰)

شب فرو می افتاد / به درون آدم و پنجره هارا بستم / باد با شاخه در آویخته بود (همان: ۱۴۸)
شب ها در انتظار سپیده ... چون شمع قطره قطره چکیدم
افسوس بر دریچه باد است فانوس نیمه جان امیدم! (آینه در آینه: ۹۹)

طوفان

«طوفان» هم نماد توسیعی و طبیعی است که در شعر سایه ۳ بار در مفهوم ظلم تکرار شده است.
بگذار چون زمین / من بگذرانم این شب طوفان گرفته را (شعر زمان ما: ۱۱۴)
باز طوفان شب است / هول بر پنجره می کوبد مشت / شعله می لرزد در تنهایی / باد فانوس مرا خواهد کشت؟
(تاسیان: ۱۲۰)

بی های های گریه شبی نیست اما خروش وحشی دریا
گم می کند در این شب طوفان فریادهای خسته او را (آینه در آینه: ۹۸)

آذرخش

«آذرخش» نیز از نمادهای توسیعی و طبیعی در مفهوم ظلم است. این نماد همین یک بار در شعر ابتهاج به کار رفته است.
آذرخشم گهی نشانه گرفت گه تگرگم به تازیانه گرفت (آینه در آینه: ۱۸۹)

تگرگ

در همان بیت پیش، «تگرگ» نمادی طبیعی و توسیعی از ظلم است که سایه ۱ بار آن را در شعرش استفاده کرده است.
آذرخشم گهی نشانه گرفت گه تگرگم به تازیانه گرفت (آینه در آینه: ۱۸۹)

ابر

«ابر» هم مانند نمادهای فوق از دسته نمادهای توسیعی-طبیعی در مفهوم ظلم است. این نماد مجموعاً ۲ بار در شعر سایه تکرار شده است.

باز این چه ابر بود که ما را فرو گرفت تنها نه من، گرفتگی عالم است این (شعرزمان: ۲۲۱)
ابر سیه خیمه زد گرفته و سنگین بر سر ویرانه‌های جنگل خاموش (آینه در آینه: ۹۴)

مه

«مه» نماد توسیعی-طبیعی از ظلم است و ۱ بار در شعر زیر سایه استفاده شده است.
می‌پرد نیل شب از خاکستر سرد سحر/ وز نهفت این مه آلود عبوس/ می‌تراود صبح رنگ آور.

(تاسیان: ۸۷)

دره

«دره» نماد طبیعی-توسیعی از ظلم است و ۳ بار توسط ابتهاج استفاده شده است.
ماییم سایه کز تک این دره کبود خورشید را به قله زرفام می‌بریم (شعرزمان: ۱۶۳)
آفتاب در کبود دره‌های آب غرق شد/ هوا بد است (تاسیان: ۱۸۶)
چنان نشسته کوه در کمین دره‌های این غروب تنگ/ که راه بسته می‌نمایدت (همان: ۱۸۷)

کوه

«کوه» نیز نماد طبیعی از ظلم است. با این تفاوت که این نماد از تاسیسات و ابداعات سایه در این مقوله است و فقط ۱ بار در شعر زیر از او آمده است.
چنان نشسته کوه در کمین دره‌های این غروب تنگ/ که راه بسته می‌نمایدت (تاسیان: ۱۸۷)

دریا

«دریا» معمولاً نماد آزادی است، اما ابتهاج این نماد طبیعی را در مفهوم ظلم نیز به کار برده است، بنابراین باید آن را نمادی ابداعی یا دگرگون بدانیم. (در خصوص نمادهای دگرگون، نگارنده در پایان‌نامه کارشناسی ارشد و پژوهش‌های دیگر خود به تفصیل توضیح داده است). این نماد ۳ بار در اشعار سایه در مفهوم ظلم تکرار شده است.

گفتمش بنگر درین دریای کور/ چشم هر اختر چراغ زورقی است (تاسیان: ۱۱۸)
لیکن این شب نیز دریایی ست ژرف/ ای دریغا شبروان کز نیمه‌راه/ می‌کشد افسون شب در خواب‌شان... (تاسیان: ۱۱۸)

بی‌های‌های گریه شبی نیست اما خسروش وحشی دریـا
گم می‌کند در این شب طوفان فریادهای خسته او را (آینه در آینه: ۹۸)

جنگل

«جنگل» معمولاً نماد آزادی یا میهن است. اما در ۴ نمونه زیر، می‌بینیم که سایه این نماد طبیعی و دگرگون را در مفهوم ظلم نیز به کار برده است.

ای فراز آمده از جنگل کور/ هستی روشن دشت/ آشکارا باد! (شعر زمان ما: ۴۱۴)

باز باران است و شب چون جنگلی انبوه/ از زمین آهسته می‌روید (تاسیان: ۱۲۳)

وقتی از جنگل گم/ پانهادی بیرون/ و رها گشتی/ از آن گره کور گمار (همان: ۱۶۷)

ابر سیه خیمه زد گرفته و سنگین بر سر ویرانه‌های جنگل خاموش (آینه در آینه: ۹۴)

خاکستر

«خاکستر» از نمادهای توسیعی و طبیعی از ظلم است. این نماد نیز ۲ بار در شعر ابتهاج آمده است.

وینک از خاکستری پوشیده/ کز وی جز خموشی چشم نتوان داشت/ [...] می‌چکد اشک نگاهم بر مزار دل (تاسیان: ۵۹_۶۰)

می‌پرد نیل شب از خاکستر سرد سحر/ وز نهفت این مه‌آلود عبوس/ می‌تراود صبح رنگ‌آور. (همان: ۸۷)

دوزخ

«دوزخ» نماد توسیعی از ظلم است و یک بار در شعر زیر ابتهاج به کار رفته است.

آه در باغ بی‌درختی ما این تبر را به جای گل که نشانده؟

چه تبر اژدهایی از دوزخ که به هر سو دوید و ریشه دواند

(آینه در آینه: ۱۳۳)

دخمه و گور

«دخمه» و «گور» نیز نمادهای توسیعی و مصنوع هستند که به مفهوم ظلم دلالت دارند و هر کدام ۲ بار در شعر سایه آمده است.

تنم افتاده خونین زیر این آوار شب اما دری زمین دخمه سوی خانه خورشید بگشادم (شعر زمان ما: ۲۴۹)

سنگی ست زیر آب/ در گود شب گرفته دریای نیلگون/ تنها نشسته در تک آن گور سهمگین/ [...] او با سکوت خویش/ از یاد رفته‌ای ست در آن دخمه سیاه/ [...] در گود آن کبود (تاسیان: ۱۰۸_۱۰۹)

شبنم از بی‌ستارگی شب گور در دلم گرمی ستاره دور (آینه در آینه: ۱۸۹)

چاه

«چاه» هم نماد توسیعی و مصنوع از ظلم و خفقان است. این نماد نیز ۱ بار در شعر سایه به کار رفته است.

بس در حصار این شب دلگیر ماندم نگاه بسته به روزن
همچون گیاه رسته بن چاه یک یک ستاره ها به سر من (آینه در آینه: ۹۸)

حصار

«حصار» نیز نماد توسیعی و مصنوع از ظلم است و ۱ بار در نمونه زیر از شعر ابتهاج به کار رفته است.

بس در حصار این شب دلگیر ماندم نگاه بسته به روزن
همچون گیاه رسته بن چاه یک یک ستاره ها به سر من (آینه در آینه: ۹۸)

پيله

«پيله» از دیگر نمادهای توسیعی و طبیعی از ظلم است که ۱ بار در بیت زیر به کار رفته است.

تپش نبض باغ در دانه ست در شب پيله رقص پروانه ست (آینه در آینه: ۱۸۲)

دوست

«دوست» نماد توسیعی از ظالمان است که در شعر ابتهاج نیز ۲ بار تکرار شده است.

مرگ با دشنة دوست / دوستان این درد است! (تاسیان: ۱۷۱)

دوست کاندلر بر وی گریه انباشته را نتوانی سر داد / چه توان گفتش؟ / بیگانه است (همان: ۱۲۸)

نامرد

«نامرد» نماد توسیعی از ظالم است. این نماد نیز ۱ بار در شعر سایه به کار رفته است.

گل زرد و گل زرد و گل زرد بیا باهم بنالیم از سر درد
عنان تا در کف نامردمان است ستم با مرد خواهد کرد نامرد (شعر زمان ما: ۲۷۱)

سنگ انداز

«سنگ انداز» نماد خصوصی و ابداعی سایه و تاسیس او در مفهوم ظلم و ظالم است. این نماد ۱ بار در شعر زیر سایه به کار رفته است.

هستی ما که چو آینه / تنگ بر سینه فشردیمش از وحشت سنگ انداز (تاسیان: ۱۲۷)

جلاد

«جلاد» نماد توسیعی از حاکم ظالم است و ۲ بار در اشعار سایه به کار رفته است.

با تمام خشم خویش / با تمام نفرت دیوانه وار خویش / می کشم فریاد: / ای جلاد! / ننگت باد! (تاسیان: ۸۹)
در ویتنام هزاران بار / زیر تیغ جلاد / زخم برداشته ام (همان: ۱۶۹)

رستم

«رستم» معمولاً نماد آزادی و میهن است، اما این نماد یک بار در نمونه زیر از شعر سایه به عنوان نماد ظلم و در مفهوم ظالم نیز به کار رفته است، بنابراین می توان آن را نمادی دگرگون نیز دانست. زمانه کیفر بیداد سخت خواهد داد سزای رستم بدروز مرگ سهراب است (آینه در آینه: ۲۰۱)

شاه

«شاه» نمادی ابداعی و تاسیس سایه در مفهوم ظلم است که به تمام حاکمان ظالم دلالت دارد. این نماد یک بار در نمونه زیر از شعر سایه به کار رفته است. شاه هرروز مرا می کشت / و هنوز / دست شاهانه زیاد است پی کشتن من (تاسیان: ۱۷۰)

تخت و تاج

«تخت و تاج» نیز نماد تاسیسی-مصنوع و مجازی از حاکم ظالم است و ۱ بار در بیت زیر ابتهاج به کار رفته است.

زیـن تخت و تـاج سـرنـگـون تـسـاکی رود سـیـلاب خـون
ای شـاهـدان بـزم کـین پـیـمانه ها پـرخـون کـنـید (شعرزمان ما: ۴۳۸)

چکمه

«چکمه» نیز از دیگر نمادهای تاسیسی و خصوصی ابتهاج از ظلم و حاکم ظالم است که ۲ بار در اشعار او مورد استفاده قرار گرفته است.

زیر پای مرد چکمه پوش / چوبه های دار می روید / می شکوفد خون. (تاسیان: ۸۸)
می درخشد زیر برق چکمه های تو / لکه های خون دامنگیر (همان: ۹۱)

سرنیزه

«سرنیزه» نماد عمومی و توسیعی و مصنوعی از ظلم است که ۲ بار در اشعار ابتهاج تکرار شده است. غرق است در اشک و خون نگاه من / [...] هر گام که پیش می روم برپاست / سرنیزه خون فشان به راه من (تاسیان: ۶۸)

آه هنگامی که خون از خشم سرکش / در تنور قلبها میگیرد آتش / برق سرنیزه چه ناچیز است! (همان: ۹۰)

تبر

«تبر» نماد عمومی و از دسته نمادهای توسیعی و مصنوعی از ظلم است که ۱ بار نیز در شعر سایه به کار رفته است.

آه در باغ بی درختی ما این تبر را به جای گل که نشاند؟

چه تبر ازدهایی از دوزخ که به هر سو دوید و ریشه دواند
(آینه در آینه: ۱۳۳)

شکنجه

«شکنجه» نماد توسیعی از ظلم است و ۱ بار در نمونه زیر از اشعار سایه به کار رفته است.
در دامن پاک توست ای فردا/ پایان شکنجه‌های خون‌آلود (تاسیان: ۶۹_۷۰)

تازیانه

«تازیانه» نیز نماد توسیعی و مصنوعی از ظلم است که ۳ بار در اشعار ابتهاج تکرار شده است.
ای بس که تازیانه خونین برق و باد/ پیچیده دردناک/ بر گردۀ زمین (تاسیان: ۱۱۳)
چه تازیانه‌ها که با تن تو تاب عشق آزمود/ چه دارها که از تو گشت سربلند (همان: ۱۸۷)
آذرخشم گهی نشانه گرفت گه تگرگم به تازیانه گرفت (آینه در آینه: ۱۸۹)

دار

«دار» نیز نماد توسیعی و مصنوعی از ظلم است و ۳ بار در اشعار سایه تکرار شده است.
زیر پای مرد چکمه‌پوش/ چوبه‌های دار می‌روید/ می‌شکوفد خون. (تاسیان: ۸۸)
و هزاران بار/ دل زیبای مرا از دار آویخته‌اند (همان: ۱۶۸)
چه تازیانه‌ها که با تن تو تاب عشق آزمود/ چه دارها که از تو گشت سربلند (همان: ۱۸۷)

تیغ

نماد «تیغ» هم از دیگر نمادهای توسیعی و مصنوعی از ظلم است. این نماد نیز در اشعار سایه دو بار تکرار شده است.
در ویتنام هزاران بار/ زیر تیغ جلاد/ زخم برداشته‌ام (تاسیان: ۱۶۹)
مرگ با دشنه دوست/ دوستان این درد است! (همان: ۱۷۱)

خون

«خون» معمولاً نماد شهادت و جنگ است. اما این نماد گاهی در مفهوم سرکوب و ستم و کشت و کشتار و شکنجه ظالمان نیز به کار رفته است و از این رو به مفهوم ظلم دلالت دارد. این نماد توسیعی و طبیعی از ظلم است. این نماد نیز ۵ بار در شعر سایه استفاده شده است.

زین تخت و تاج سرنگون تاکی رود سیلاب خون
ای شاهدان بزم کین پیمانه‌ها پر خون کنید
(شعر زمان ما: ۴۳۸)

آری ز درون این شب تاریک/ ای فردا من سوی تو می‌رانم/ [...] در دامن پاک توست ای فردا/ پایان
شکنجه‌های خون‌آلود (تاسیان: ۶۹_۷۰)

زیر پای مرد چکمه پوش / چوبه های دار می روید / می شکوفد خون (همان: ۸۸)
 می درخشد زیر برق چکمه های تو / لکه های خون دامنگیر (همان: ۹۱)
 اما در این کابوس خون آلود / در پیچ و تاب این شب بن بست / بنگر چه جان های گرامی رفته اند از دست.
 (همان: ۱۹۶)

درد

«درد» نماد توسیعی است و به مفهوم ظلم دلالت دارد. این نماد نیز یک بار در نمونه زیر از شعر سایه به کار رفته است.
 کودک من، کودک مسکین / از برای تو / دردهایی کور / چشم می پاید / در شکیب انتظار سال های دور...
 (تاسیان: ۷۳)

خاموشی و سکوت

«خاموشی» و «سکوت» نیز نمادهای طبیعی و توسیعی از ظلم اند. خاموشی ۲ بار و سکوت ۴ بار در اشعار هوشنگ ابتهاج در مفهوم ظلم مورد استفاده قرار گرفته اند.
 وینک از خاکستری پوشیده / کز وی جز خاموشی چشم نتوان داشت / [...] در میان این خموش آباد بی حاصل / در سکوت چیره این شام بی فرجام / می چکد اشک نگاهم بر مزار دل (تاسیان: ۵۹_۶۰)
 درختی پیر / [...] نشسته در سکوت و همناک دشت / [...] فسرده در غروب مرده دلگیر (همان: ۸۵)
 وز صدای پای هر عابر / در سکوت پهراس خویش می لرزند / سایه های شوم خوف آور (همان: ۸۸)
 شب از پی شب می رفت / و هول سکوتش را / بر پنجره بسته فرو می ریخت / [...] وقتی که فریب دیو / در رخت سلیمانی / انگشتر را یکجا با انگشتان می برد (همان: ۱۵۶)

جغد و خفاش

«جغد» و «خفاش» نمادهای توسیعی و طبیعی از ظلم و ظالم اند که هر کدام ۱ بار در نمونه زیر از شعر سایه به کار رفته است.
 جغدها، خفاشان / می هراسند ز گلبانگ امید. (تاسیان: ۸۲)

کلاغ

«کلاغ» نیز نماد توسیعی-طبیعی از ظلم و ظالم است و ۱ بار در بیت زیر از سایه به کار رفته است.
 بر سرم آشیانه بست کلاغ / آسمان تیره گشت چون پر زاغ
 (آینه در آینه: ۱۸۹)

دیو

«دیو» هم از دیگر نمادهای توسیعی شعر معاصر در مفهوم ظلم و با دلالت بر ظالم است که در اشعار سایه نیز ۱ بار از آن استفاده شده است.

شب از پی شب می‌رفت / و هول سکوتش را / بر پنجره بسته فرو می‌ریخت / [...] وقتی که فریب دیو / در رخت سلیمانی / انگشتر را یکجا با انگشتان می‌برد (تاسیان: ۱۵۶)

اژدها

«اژدها» هم از دیگر نمادهای توسیعی در مفهوم ظالم است و در شعر سایه نیز ۱ بار به کار رفته است.

آه در باغ بی‌درختی ما این تیر را به جای گل که نشاند؟
چه تیر اژدهایی از دوزخ که به هر سو دوید و ریشه دواند
(آینه در آینه: ۱۳۳)

رنگ‌ها

به طور معمول رنگ‌ها نمادهای عمومی و از دسته نمادهای توسیعی و طبیعی هستند، مگر آن که رنگی خاص در شعر شاعری خاص، با تفاوت با نگاه سایر شاعران، در یک مفهوم خاص به کار گرفته شود و بتوانیم آن را خصوصی و طبیعی بدانیم. در اشعار هوشنگ ابتهاج روی هم رفته، ۶ بار از رنگ «سیاه» و «کبود» و ۱ بار از رنگ «زرد»، در مفهوم ظلم استفاده شده است.

در آستان سحر ایستاده بود گمان سیاه کرد مرا آسمان بی خورشید
(شعر زمان ما: ۱۲۸)

ماییم سایه کز تک این دره کبود خورشید را به قله زرفام
گذشت عمر و به دل عشوه می‌خریم هنوز که هست در پی شام سیاه صبح سپید
(همان: ۲۳۸)

گل زرد و گل زرد و گل زرد بیا باهم بنالیم از سر درد
عنان تا در کف نامردمان است ستم با مرد خواهد کرد نامرد (همان):

سنگی ست زیر آب / در گود شب گرفته دریای نیلگون / تنها نشسته در تک آن گور سهمگین / [...] او با سکوت خویش / از یاد رفته‌ای ست در آن دخمه سیاه / [...] در گود آن کبود (تاسیان: ۱۰۸_۱۰۹)

نرم و نازک از آن نفس که گیاه سر برآرد ز خاک سرد و سیاه

در نهایت مجموع نمادهای ظلم در اشعار هوشنگ ابتهاج، تعداد ۴۷ نماد است که ۱۳۰ بار در اشعار او تکرار می‌شود. بسامد و نوع هریک از این ۴۷ نماد در ادامه مطابق جدول شماره ۱، به تفصیل شرح شده است.

جدول شماره ۱- بسامد و نوع نمادهای ظلم در اشعار هوشنگ ابتهاج

ردیف	نماد	بسامد	نوع نماد
۱	شب	۴۲ بار	عمومی - طبیعی
۲	غروب	۲ بار	"

۳	سایه	۱ بار	"
۴	کابوس	۳ بار	"
۵	زمستان	۱ بار	"
۶	باد	۵ بار	"
۷	طوفان	۳ بار	"
۸	آذرخش	۱ بار	"
۹	تگرگ	۱ بار	"
۱۰	ابر	۲ بار	"
۱۱	مه	۱ بار	"
۱۲	دره	۳ بار	"
۱۳	کوه	۱ بار	خصوصی - طبیعی
۱۴	دریا	۳ بار	"
۱۵	جنگل	۴ بار	عمومی - طبیعی
۱۶	خاکستر	۲ بار	"
۱۷	دوزخ	۱ بار	عمومی - مصنوع
۱۸	دخمه	۲ بار	"
۱۹	گور	۲ بار	"
۲۰	چاه	۱ بار	"
۲۱	حصار	۱ بار	"
۲۲	پيله	۱ بار	عمومی - طبیعی
۲۳	دوست	۲ بار	عمومی - مصنوع
۲۴	نامرد	۱ بار	"
۲۵	سنگ انداز	۱ بار	خصوصی - مصنوع
۲۶	جلاد	۲ بار	عمومی - مصنوع
۲۷	رستم	۱ بار	خصوصی - مصنوع
۲۸	شاه	۱ بار	"
۲۹	تخت و تاج	۱ بار	"
۳۰	چکمه	۲ بار	"
۳۱	سرنیزه	۲ بار	عمومی - مصنوع

۳۲	تبر	۱ بار	"
۳۳	شکنجه	۱ بار	"
۳۴	تازیانه	۳ بار	"
۳۵	دار	۳ بار	"
۳۶	تیغ	۲ بار	"
۳۷	خون	۵ بار	عمومی - طبیعی
۳۸	درد	۱ بار	"
۳۹	خاموشی	۲ بار	"
۴۰	سکوت	۴ بار	"
۴۱	جغد	۱ بار	"
۴۲	خفاش	۱ بار	"
۴۳	کلاغ	۱ بار	"
۴۴	دیو	۱ بار	عمومی - مصنوع
۴۵	اژدها	۱ بار	"
۴۶	سیاه و کبود	۶ بار	عمومی - طبیعی
۴۷	زرد	۱ بار	"
—	مجموع بسامد نمادها	۱۳۰ بار	—

۳- نتیجه گیری

نتایجی که از بررسی نمادهای ظلم و خفقان در شعر هوشنگ ابتهاج حاصل شد، در چند بخش به شرح زیر است:

۱- هوشنگ ابتهاج که بیشتر در زمره شاعران جریان رمانتیسم اجتماعی به حساب می آید، به سبب قرابت تاریخی با آغاز و بلوغ جریان نمادگرایی اجتماعی و همچنین همنشینی و نزدیکی با چندتن از شاعران این جریان و نیز افکار و عقاید چپ گرا و به سبب وجود فشار اجتماعی در دوران شعری خویش، ناچار گاه برای پرداختن به مفاهیم اجتماعی و

سیاسی در اشعار خود، از زبانی رمزآلود و نمادین بهره یافته است و بدین سبب گاه رویکردش را می‌توان به جریان نمادگرایی اجتماعی نیز مایل دانست.

۲- ابتهاج از میان مقوله‌ها و مولفه‌های ادبیات پایداری، برای تبیین مفهوم ظلم و خفقان، در مجموع ۴۷ نماد را با بسامد ۱۳۰ بار تکرار می‌کند و از این جهت می‌توان مولفه ظلم‌ستیزی را از مهم‌ترین مقوله‌های پایداری در اشعار او دانست که به صورت غیر مستقیم نیز به آن توجه داشته است.

۳- از میان انواع نمادهای مورد استفاده توسط سایه، از نظر کاربرد، نمادهای عمومی (یا اصطلاحاً توسیعی) با بسامد ۳۹ نماد و از نظر منشا، نمادهای طبیعی با بسامد ۲۶ نماد، بیشترین نوع نمادهای تکرار شده در مفهوم ظلم و خفقان در شعر او را شامل می‌شوند و از طرف دیگر، نمادهای شخصی و ابداعی (که آن‌ها را تاسیسی نیز نامیدیم) با بسامد ۸ نماد و نمادهای مصنوع با بسامد ۲۱ نماد، کمترین نوع نماد استفاده شده ابتهاج در مفهوم ظلم هستند. بدین ترتیب رویکرد ابتهاج در نمادگرایی در مورد مفهوم ظلم، به سمت استفاده از نمادهای عمومی است و کمتر به ابداع و خلق نماد پرداخته است.

۴- از نظر بسامد تکرار نمادها، در خصوص پرداختن به مفهوم ظلم در اشعار هوشنگ ابتهاج، نماد شب با بسامد ۴۲ بار تکرار، پرکاربردترین نماد ظلم و خفقان در شعر سایه است. پس از آن رنگ‌های سیاه و کبود، مجموعاً با بسامد ۶ بار تکرار در جایگاه دوم و نمادهای باد و خون، با بسامد ۵ مرتبه تکرار در جایگاه بعد از نظر تعدد کاربرد قرار دارند. همچنین از میان نمادهای بررسی شده، نمادهای زمستان، سایه، آذرخش، تگرگ، مه، کوه، دوزخ، چاه، حصار، پيله، نامرد، سنگ‌انداز، رستم، شاه، تخت و تاج، تبر، شکنجه، درد، جغد، خفاش، کلاغ، دیو، اردها و رنگ زرد، همه با بسامد تنها یک بار استفاده، کم کاربردترین نمادهای ظلم در اشعار هوشنگ ابتهاج محسوب می‌شوند.

فهرست منابع

آرامیده، فریده و بیگدلی، نسرين و هوشيار، مسعود. (۱۳۹۵). «**سمبوليسم اجتماعي در شعر معاصر فارسي**» (بررسی نمادهای اجتماعی در شعر شاعران دهه های سی و چهل). همایش بین المللی شرق شناسی و مطالعات ایرانی و یادمان بیدل دهلوی، دانشگاه علیگر هند.

- آرین پور، یحیی (۱۳۸۷). «از صبا تا نیما» تاریخ ۱۵۰ سال ادب فارسی. چاپ ۹. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- ابتهاج، هوشنگ. (۱۴۰۱). «آینه در آینه». تهران: چشمه.
- ابتهاج، هوشنگ. (۱۳۹۵). «تاسیان». تهران: کارنامه.
- فروغی، سجاد. (۱۳۹۱). «نماد در شعر معاصر» (اخوان ثالث، شفیع کدکنی، ابتهاج، بهبهانی). یدالله بهمنی مطلق. دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی تهران.
- چدویک، چارلز. (۱۳۷۵). «سمبولیسم». مهدی سحابی. تهران: مرکز.
- چهرقانی، رضا. (۱۳۹۶). «ادبیات پایداری در ایران؛ بازشناسی مولفه‌ها، فرصت‌ها و چالش‌ها». نشریه ادبیات پارسی معاصر. سال هفتم. شماره ۲.
- زرقانی، مهدی. (۱۴۰۱). «چشم‌انداز شعر معاصر ایران». تهران: توس.
- شریفی، فیض. (۱۴۰۱). «شعر زمان ما ۲۰؛ هوشنگ ابتهاج». تهران: نگاه.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۸۱). «بیان». تهران: فردوس.
- عالی عباس آباد، یوسف. (۱۳۹۷). «جریان‌شناسی شعر معاصر». تهران: دانشگاه پیام نور.
- قلی پوری، لیلا و مشفق، آرش و علیزاده، ناصر. (۱۴۰۰). «بررسی سیر تحول مولفه‌های اجتماعی - سیاسی شعر معاصر از مشروطه تا معاصر». نشریه علمی سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی. دوره ۱۴، شماره ۶۲، صص ۱۹۵-۱۸۱.
- محمدی، علی و کولیوند، فاطمه. (۱۳۹۰). «تحلیل و بررسی سمبل‌های اجتماعی در سروده‌های امیر هوشنگ ابتهاج». مجله ی بوستان ادب دانشگاه شیراز. سال سوم، شماره ۳، پیاپی ۹.
- میرزایی، لیلی. (۱۳۹۸). «نماد در شعر روانتیک هوشنگ ابتهاج». چهارمین کنفرانس بین‌المللی مطالعات زبان، ادبیات، فرهنگ و تاریخ. ایران.
- میرصادقی، جمال و میرصادقی، میمنت (۱۳۷۷). «واژه‌نامه هنر داستان‌نویسی». تهران: کتاب مهناز.
- وطن‌خواه، زینب و سید صادقی، سید محمود و پرهیزکار، مریم. (۱۳۹۹). «نمادگرایی و تمثیلات اجتماعی حافظانه در بیان و اندیشه‌های هوشنگ ابتهاج». فصلنامه تحقیقات تمثیلی در زبان و ادب فارسی، شماره ۴۶.